

דחיית מצוות משום כבוד הבריות

עיון ספרותי ולשוני בסוגיה בברכות¹

✧ מלכות-ים קשת ✧

פתיחה

הפרק השלישי במסכת ברכות מפרט את רשימת הפטורים מקריאת שמע ומתפילה. כחלק מעיסוק זה, קובעת המשנה כי בין הפטורים מקריאת שמע נכללים גם אלה המכונים 'העומדים בשורה'. קביעה זו מובילה את הגמרא לברר מיהם אותם העומדים בשורה ומהי סיבת הפטור שלהם, ולאחר מכן לפתוח דיון בשאלת דחיית מצוות משום כבוד הבריות. כדי לנסות ולהכריע בשאלה זו, מביאה הגמרא שישה מקרים שבהם נראה שכבוד הבריות אכן דוחה מצוות מסוימות, אך כל אחד מהמקרים נדחה ומצטמצם באופן מעט אחר.²

בחיבור זה אבקש להציע קריאה ספרותית בסוגיה. תחילה אבצע קריאה צמודה שמנסה לעמוד על ההיגיון הפנימי בכל אחד מהחלקים. לאחר מכן אציע מבט כולל על הסוגיה ואצביע על המתח שבין הצורה לתוכן, החושף הבנות אחרות מאלה שעולות בעיון ראשוני, ולבסוף אציג קריאה לשונית אלטרנטיבית בפסוק ששוזר את הסוגיה, המאפשרת ליישב את כל חלקיה זה עם זה.

כדי להגדיר את גבולות הגזרה של דיון זה, אציין כי העיסוק בעיקרון ההלכתי 'כבוד הבריות', ובפרט באופן שבו הוא מתבטא בסוגיה בברכות, נעשה כבר על ידי רבים וטובים וביניהם יצחק ברנד³ ונעם סמט.⁴ בעוד ברנד עוסק בעיקר בהיבט המשפטי של העיקרון ודן בסוגיה במבט היסטורי כולל, סמט עוסק בהיבט הספרותי שלה, וכל אחד מהם מתייחס בדרכו למתח המובנה בסוגיה. באשר למסקנה בחיבור זה שעוסקת בפער בין מבנה הסוגיה לתוכנה, אלך בדרכו של סמט, אף כי הדרך למסקנה זו אינה זהה. לעומת זאת, מבחינת גבולות הסוגיה, אלך בדרכו של ברנד שחותם אותה בסוף ה'תא

1 תודה גדולה לאילאל חברוני על חברותא שמצמיחה כנפיים.

2 בבלי, ברכות יט ע"ב.

3 יצחק ברנד, 'גדול כבוד הבריות', סידרא: כתב עת לחקר ספרות התורה שבעל-פה, כא (תשס"ו), עמ' 5-34.

4 נעם סמט, 'כבוד חכמים ינחלו - עיון בעריכתה של סוגיית כבוד הבריות', מחקרי ירושלים בספרות עברית, כט (תשע"ז), המכון למדעי היהדות ע"ש מנדל, עמ' 65-92.

שמע' האחרון, ולא בדרכו של סמט שחותם אותה רק אחרי הסיפור על רב אדא בר אהבה. זאת משום שלדעתי, גם מבלי להתייחס לסיפור ניתן לראות בבירור את המתח בין המבנה לתוכן, שהוא העומד במרכז חיבור זה. כחלק מגבולות הגזרה הללו, איני רואה צורך להכניס לדיון את העיסוק בקידוש השם, שבו עוסקים בהרחבה ברנד וסמט. לבסוף, חיבור זה עוסק בסוגיה בברכות בלבד, ולא בשאר ההופעות של הדיון בכבוד הבריות בתלמוד או בספרות ההלכתית.

חלק ראשון . קריאה צמודה

הסוגיה פותחת בבירור קצרצר של זהות העומדים בשורה, ובשאלת המניע שלהם:

ת"ר שורה הרואה פנימה פטורה ושאינה רואה פנימה חייבת.

רבי יהודה אומר הבאים מחמת האבל פטורין מחמת עצמן חייבין.⁵

בכך שרבי יהודה מבחין בין 'הבאים מחמת האבל' ל'באים מחמת עצמן', הוא מכניס למשוואת הפטור את עמדתם הפנימית של העומדים. רש"י מסביר שאדם הבא מחמת עצמו הוא מי שהגיע מתוך רצון לראות את האירוע, ולא מתוך רצון לנחם.⁶ גם ללא הסבר זה, ניתן להבין כי הדבר שמאפשר את דחיית קריאת שמע הוא ניחום אבלים. כלומר, המושא של כבוד הבריות, האדם שכבודו דוחה את קריאת שמע, הוא אינו אותו אדם שמוותר על המצווה. הגמרא מקבלת את הפטור ואינה מקשה עליו, אך הוא מוביל אותה לדון במקרה אחר, שבו כבוד הבריות אינו דוחה קיום מצווה:

אמר רב יהודה אמר רב בהמוצא כלאים בבגדו פושטן אפי' בשוק

מ"ט אין חכמה ואין תבונה ואין עצה לנגד ה'

כ"מ שיש חלול השם אין חולקין כבוד לרב.⁷

מדברי רב יהודה בשם רב עולה כי אדם שמצא כלאים בבגדו, חייב להסיר את בגדיו גם במידה שהדבר יגרום לו השפלה.⁸ הנימוק לכך הוא הפסוק המצוטט ממשלי, שישוב וישזור את כל חלקי הסוגיה. גם איסור כלאים וגם קריאת שמע הן מצוות דאורייתא, ולכן נשאלת השאלה מדוע הפסוק לא הובא קודם כקושיה על הפטור מקריאת שמע משום כבוד האבל. ייתכן שקושי זה הוא שמביא את הגמרא לדון בעוד חמישה מקרים שבהם נראה כי כבוד הבריות דוחה מצוות.

5 הערה 2 לעיל.

6 רש"י על ברכות יט ע"ב, ד"ה 'מחמת עצמן'.

7 הערה 2 לעיל.

8 על סוגי הכבוד השונים שמופיעים בסוגיה כותב בהרחבה סמט, הערה 4 לעיל, עמ' 75-79.

א. היתר להיטמא למתים משום כבוד האבל

מתיבי קברו את המת וחזרו ולפניהם ב' דרכים אחת טהורה ואחת טמאה בא
בטהורה

באין עמו בטהורה בא בטמאה באין עמו בטמאה משום כבוד
אמאי לימא אין חכמה ואין תבונה לנגד ה'⁹.

הגמרא אינה מציינת זאת, אך נראה שחלק זה עוסק בכוהנים, שכן על ישראל לא נאסר להיטמא למתים. בדומה לקריאת שמע ולכלאיים, גם האיסור על הכוהנים להיטמא למתים הוא מדאורייתא, וכמו במקרה שפתח את הסוגיה, גם כאן הבריות אינן סתם אנשים אלא אבלים. הבחנה זו עשויה להסביר מדוע כבוד הבריות אינו דוחה כלאיים, שכן במצווה זו הכבוד שנפגע הוא כבוד האדם שלובש את הכלאיים, ואילו במקרה של טומאת המת, הכבוד הוא של אדם אחר ולא של הכוהן. אך הסבר זה אינו מופיע בגמרא, והיא מקשה על הפטור מהפסוק ממשלי שראינו לעיל. כדי לפתור את הקושי מציעה הגמרא את ההסבר הבא:

תרגמה רבי אבא בבית הפרס דרבנן

דאמר רב יהודה אמר שמואל דמנפח אדם בית הפרס והולך

ואמר רב יהודה בר אשי משמיה דרב הבית הפרס שנדש טהור.¹⁰

כלומר, הפתרון של הגמרא הוא לבצע אוקימתא שמצמצמת את ההיתר להיטמא למתים לטומאה דרבנן. נראה שצמצום זה מספק את הגמרא, אך זוהי רק ההתחלה, והגמרא ממשיכה ודנה במקרים אחרים שגם הם לכאורה סותרים את הפסוק ממשלי.

א. היתר להיטמא למתים משום כבוד מלכים

ת"ש דאמר ר' אלעזר בר צדוק ומדלגין היינו על גבי ארונות של מתים לקראת מלכי
ישראל ולא לקראת מלכי ישראל בלבד (...)

אמאי לימא אין חכמה ואין תבונה ואין עצה לנגד ה' (...)

וגזרו על שיש בהן משום שאין בהן ומשום כבוד מלכים לא גזרו בהו רבנן.¹¹

בניגוד למקרה הקודם שעסק בהיתר להיטמא למתים, הפעם כבוד הבריות הוא כבוד מלכים. כלומר, מתבצע כאן מעבר מעולם המוות לעולם החיים. כבוד מלכים אינו שווה לניחום אבלים; הוא אינו מפגש של אדם עם המוות ועם המוגבלות של החי, אלא עם מלך שהוא לכאורה הדרגה הגבוהה ביותר של החי, והוא האדם הכי פחות חסר אונים. למקום המוות בסוגיה אחזור בהמשך הדיון, אך בינתיים ניתן לראות שגם כאן מושא הכבוד שונה מדוחה המצווה. מכל מקום, גם כאן פתרון הגמרא הוא לצמצם את טומאת

9 הערה 2 לעיל.

10 ש.ם.

11 ש.ם.

המת לטומאה דרבנן, כך שנראה שאת שני המקרים האחרונים אפשר לכלול תחת כותרת אחת של היתר להיטמא למתים טומאה דרבנן, משום כבוד הבריות. היקש זה מעלה את השאלה מדוע הגמרא רואה לנכון להביא שני מקרים כמעט זהים, ששניהם נדחים באותה הדרך. שהרי אם מקרה אחד היה מספק, לא היה צורך בשני ולהיפך, ובטח שלא היה צורך להמשיך ולדון במקרים דומים נוספים. אך הגמרא בכל זאת בוחרת להביא את שני המקרים, וייתכן שהם שמובילים ל'את שמע' הבא, שאינו מציג מקרה אלא אמירה תנאית.

ב. כבוד הבריות דוחה את לא תעשה שבתורה

ת"ש גדול כבוד הבריות שדוחה (את) לא תעשה שבתורה
ואמאי לימא אין חכמה ואין תבונה ואין עצה לנגד ה'
תרגמה רב בר שבא קמיה דרב כהנא בלאו (דברים יז, יא) דלא תסור
אחיכו עליה לאו דלא תסור דאורייתא היא
אמר רב כהנא גברא רבה אמר מילתא לא תחיכו עליה
כל מילי דרבנן אסמכינהו על לאו דלא תסור ומשום כבודו שרו רבנן.¹²

לכאורה, האמירה התנאית חזקה כל כך, עד שאין דרך להפריך אותה, אך עורך הסוגיה אינו מוותר על ניסיון הצמצום, ומביא את רב בר שבה שמגדיר את מצוות 'לא תעשה' כמצוות דרבנן שנובעות ממצוות 'לא תסור'. כלומר, לטענתו, מצוות דרבנן שתוקפן נובע ממצוות 'לא תסור', הן אלה שנדחות משום כבוד הבריות. אמירה זו אינה מובנת מאליה, וגם אינה מיישבת עד הסוף את הקושי, שהרי מצוות 'לא תסור' היא מצוות דאורייתא. גם סובביו של הדובר חשים בדוחק התירוץ ומגחכים, עד שמגיע רב כהנא ומחזק את דבריו באמירה שכל מצוות דרבנן נסמכות על מצוות 'לא תסור', ובכוחם של החכמים למחול על כבודם.

ירידה לסוף דעתו של ניסיון היישוב של רב בר שבא, מגלה שמבלי להתכוון הוא יוצר זיקה בלתי ניתנת להפרדה בין מצוות דאורייתא למצוות דרבנן. כזכור, בשני המקרים הקודמים שבהם כבוד הבריות דחה את קיום המצוות (איסור היטמאות למתים נדחה משום כבוד האבל או המלך), הדרך של הגמרא ליישב את ההיתרים עם הפסוק ממשלי היה להעמיד את ההיתרים רק אל מול טומאה דרבנן. אם כך, ההשלכה של דברי רב בר שבא, מבטלת את כוחן של הדחיות הנזכרות לעיל, שכן נוצר כאן מהלך מעגלי שבו מצוות דרבנן נובעות מכוח מצוות 'לא תסור' מדאורייתא, שמעניקה תוקף למצוות דרבנן וחוזר חלילה. כלומר, ההשלכה של המעגל הזה, היא שאם מצוות דרבנן נדחות משום כבוד הבריות, באופן אוטומטי גם מצוות דאורייתא נדחית, והסוגיה חוזרת לנקודת ההתחלה.¹³

12 ש.ם.

13 על עיקור כוח התירוץ של רב בר שבא ראו גם סמט, הערה 4 לעיל, עמ' 83.

בנקודה זו אצא לרגע ממהלך הקריאה הצמודה, ואאיר שבמובן מסוים גם רבנן הם סוג של בריות.¹⁴ הכרעה שמצוות דאורייתא חשובות יותר ממצוות דרבנן, כמוה כהכרעה שמצוות אינן נדחות משום כבוד הבריות. לעומת זאת, ברגע שמצוות 'לא תעשה' מדרבנן נדחות כמו אותן מצוות מדאורייתא, יש בכך כמעט-הכרעה לצד השני של המאזניים. בנוסף, ראוי לציין שבלב הסוגיה שעוסקת בכבוד הבריות, בין דיון פרשני אחד למשנהו, מבליח רגע של שיחה בבית המדרש שבה אין נוהגים כבוד בתלמידי חכמים; התגובה לדברי רב בר שבא אינה רק ויכוח הלכתי. אֵלֶּה שסותרים אותו 'אחיכו עליה', באופן שהלעג והגיחוך ניכרים בו בבירור. דבר זה יוצר פער בין הטקסט לסב-טקסט: ברובד הגלוי, הסנגוריה שמלמד רב כהנא על דברי רב בר שבא נדמית כמכריעה שכבוד הבריות דוחה רק מצוות דרבנן. עם זאת, ברובד הסמוי, ההגנה על כבודו של רב בר שבא והבנת המעגליות של טיעונו, מלמדות על התנהלות אחרת שצפה מתחת לפני השטח – התנהלות שמחזירה את המשקל אל כבוד האדם.

עד כאן בחנו שלושה מקרים שבהם נדמה שהגמרא דחתה את האפשרות שמצוות נדחות משום כבוד הבריות. אך הסוגיה לא נגמרת, ונותרו עוד שני מקרים שבהם נדון להלן.

ג. היתר לדחות את מצוות 'השבת אבדה' משום כבוד הבריות

ת"ש (דברים כב, א) והתעלמת מהם

פעמים שאתה מתעלם מהם ופעמים שאין אתה מתעלם מהם

הא כיצד אם היה כהן והיא בבית הקברות או היה זקן ואינה לפי כבודו או שהיתה

מלאכתו מרובה משל חברו

לכך נאמר והתעלמת

אמאי לימא אין חכמה ואין תבונה ואין עצה לנגד ה'

שאני התם דכתיב והתעלמת מהם

וליגמר מינה איסורא מממונא לא ילפינן.¹⁵

את ההיתר לדחות את מצוות 'השבת אבדה' משום כבוד הבריות, כבר אי אפשר להעמיד בתור מצווה דרבנן. יתרה מזאת, טיעונו המעגלי של רב בר שבא עיקר את אפשרות הדחייה הזו, כך שעורך הסוגיה הולך הפעם לכיוון אחר. במקרה החדש, נראה שהתורה עצמה מכילה את הציווי להתעלם מהאבדה במקרים שבהם כבוד האדם נפגע. כלומר, השאלה כאן היא כבר לא כבוד התורה מול כבוד הבריות, אלא התורה מול התורה. לכאורה, זהו מקרה מושלם שפותר את הבעייתיות, שהרי אם התורה עצמה מתירה

14 כפי שכותב גם סמט, שם, עמ' 84, שמתבסס על רש"י (רש"י על ברכות יט ע"ב, ד"ה 'כל מילי דרבנן').

לדחות מצוות שפוגעות בכבוד האדם, הסוגיה כולה נפתרה. אך הגמרא מסרבת להסיק מהוראה זו הנחיה כוללת, וקובעת שאי אפשר ללמוד הלכה כללית מדיני ממונות.

ד. היתר להיטמא למתים משום כבוד המת

המקרה האחרון שבו אדון, עוסק בהיתר הנזיר להיטמא למתים משום כבוד המת:

ת"ש (במדבר ו, ז) ולאחותו מה תלמוד לומר

הרי שהיה הולך לשחוט את פסחו ולמול את בנו ושמע שמת לו מת יכול יחזור ויטמא

אמרת לא יטמא (...)

אבל מטמא הוא למת מצוה

אמאי לימא אין חכמה ואין תבונה ואין עצה לנגד ה'

שאני התם דכתיב ולאחותו

וליגמר מינה שב ואל תעשה שאני.¹⁶

בדומה למקרה הקודם, גם כאן ההיתר לדחות מצווה משום כבוד הבריות נכלל כפונקציה בתוך הציווי מהתורה. כלומר, שני המקרים האחרונים אינם רלוונטיים לפתרון הבעיה, מכיוון שבשניהם דחיית המצווה משום כבוד הבריות מתפקדת כקיום מצוות דאורייתא עצמה. עם זאת, גם במקרה זה הגמרא מסרבת ללמוד הלכה כללית, וקובעת כי זוהי מצוות 'שב ואל תעשה', ואי אפשר להסיק ממנה על מצוות אחרות. מכל מקום, ניתן להבין שאם הציווי לדחות את המצווה במקרים מסוימים נלמד מהתורה עצמה, ברי כי אי אפשר ללמוד מכך על מקרים שהיא אינה מציינת זאת במפורש. אם כך, בסוף הסוגיה אומנם נראה שכל המקרים שבהם כבוד הבריות דוחה מצוות נדחים, אך דחיות אלה ניתנות לערעור.

חלק שני . המבנה

לאחר הקריאה המדוקדקת בסוגיה ובמקרים שהובאו כדי להכריע בשאלת ההיררכיה בין כבוד הבריות לדחיית מצוות, ניתן לחלק את חמשת המקרים לשלוש קבוצות:

« א + ב: שני המקרים הראשונים שמתירים לדחות מצוות משום כבוד האבל ומשום כבוד המלכים, ולכאורה נדחים ומצטמצמים רק לדחיית מצוות דרבנן.

« ג: הברייתא שמגדירה בבירור כי כבוד הבריות דוחה את מצוות לא תעשה שבתורה, ולאחר דיון ובירור נראה כי מצוות אלה הן מצוות דרבנן שכוחן מגיע ממצוות 'לא תסור'. כפי שהוסבר לעיל, דבר זה יוצר טיעון מעגלי

שאינו מאפשר ליצור היררכיה מוחלטת בין מצוות דאורייתא למצוות דרבנן, ולכן מעקר את כוח הדחיות של הקבוצה הראשונה.

« ד + ה: ההיתר לוותר על מצוות 'השבת אבדה' משום כבוד הבריות וההיתר לנזיר להיטמא למת משום כבודו. כאמור, קבוצה זאת אינה תורמת להכרעת הסוגיה, משום שבשני המקרים הוויתור על המצווה מגיע מהתורה עצמה, ולכן אינו מאפשר השלכה על שאר המצוות.¹⁷

כאמור, לכאורה כל המקרים שמאפשרים דחיית מצוות משום כבוד הבריות נדחים, ודחיות אלה מותרות לבסוף את הלומדים עם ההבנה שכבוד הבריות אינו דוחה מצוות. עם זאת, הקריאה שערכנו עיקרה את רוב הדחיות מכוחן, ובסופו של דבר אנו נותרים עם המשוואות הבאות:¹⁸

המצווה	סוג כבוד הבריות
כלאיים	כבוד הרב >
איסור טומאת מת (כהן)	כבוד האבל <
איסור טומאת מת (כהן)	כבוד מלכים <
לא תעשה שבתורה	כבוד הבריות <
השבת אבדה	כבוד הבריות <
איסור טומאת מת (נזיר) ¹⁹	כבוד המת <

כלומר, אל מול מצוות הכלאיים, היחידה שבה כבוד הבריות נדחה משום מצווה, ניצבים חמישה מקרים שבהם כבוד הבריות הוא העליון בהיררכיה.²⁰ לאור הבנה זו, ניתן לטעון שמבלי להגיד זאת בבירור, הסוגיה חותרת תחת עצמה וכמעט מנסה לצעוק בין השורות: יש חוכמה ויש עצה ויש תבונה לנגד ה'.²¹ על דרך הדרש, את שלושת שמות העצם הללו, חוכמה, עצה ותבונה, ניתן להקביל גם לשלוש הקבוצות הנזכרות לעיל. דבר

17 לעומת המבנה שהוצע, ובהתאם לגבולות הסוגיה כפי שהוא תופס אותה, מגדיר סמט מבנה כיאסטי שאומנם מוצג באופן שונה, אך גם הוא מעמיד את קבוצה 2 בלב הדין, ומתייחס לדמיון בין המקרים שיוצר את קבוצה 1 ואת קבוצה 3 (הערה 4 לעיל, עמ' 81).

18 על העמדה ההפוכה שעולה מהברייתות ראו סמט, שם, עמ' 67.

19 ברנד מאיר הבדל נוסף בין קבוצות 1 ו-3, וכותב כי בעוד המקרים בקבוצה 1 מצמצמים את כוחו של כבוד הבריות לאיסורים 'חלשים' מדרבנן, המקרים בקבוצה 3 באים דווקא להרחיב את כוחו של עיקרון זה. (הערה 3 לעיל, עמ' 14-15).

20 גם סמט מתייחס לצמצום המקום שניתן לעמדתו של רב, על אף הצגתה כעמדת המפתח בסוגיה (הערה 4 לעיל, עמ' 72).

21 חיבור זה אינו עוסק בסיבות לפער בין המבנה לתוכן, אך אציין שלפי ברנד, הסיבה למתח היא קביעתו של רב שנאמרה בזמן גזירות שמד, אך גם אחרי ביטולן לא פג כוחה, ובחיבורו הוא מציג את האופנים שבהם התלמוד מנסה ליישב את הפער (הערה 3 לעיל, עמ' 30).

נוסף שמחזק את הצעקה הזו, הוא ההקשר שבו מופיעה הסוגיה, כחלק מהפרק השלישי במסכת ברכות שכל-כולו עוסק באירועים אנושיים שדוחים מצוות.²²

חלק שלישי . 'אין חכמה ואין תבונה ואין עצה לנגד ה'

הנושא האחרון שאליו אידרש הוא הפסוק ממשלי ששב ועלה לאורך כל הסוגיה. פסוק זה, שמצוטט שש פעמים כמעין פזמון חוזר, מתפקד כאמת הניצחת ביותר וכהוראה החזקה מכולן: אין חוכמה ואין תבונה ואין עצה לנגד ה'. אף שכל אינו יכול לעמוד כנגד כבודו של הקדוש ברוך הוא. פסוק זה הוא שמוביל את הגמרא לתרץ כל תירוץ, ולו הדחוק ביותר, כדי שיתיישב עם המקרים המוצגים.

הקריאה הקלאסית של הפסוק מבינה אותו כטענה שכל החוכמות שבעולם, אין ביכולתן להתגבר על ה'. זוהי גם ההבנה שהסוגיה דבקה בה, ופרשנות זו אכן נראית מתאימה לאור ההקשר בספר משלי.²³ אני מבקשת להציע הבנה לשונית אחרת, שאמנם פחות מסתדרת עם הקשר הפסוק במשלי, אך כן מאפשרת לפסוק לצעוד יד ביד עם הכיוון שאליו, לדעתי, הסוגיה חותרת. כדי להסביר זאת אציג תחילה כמה הגדרות מילוניות למילה 'נגד':²⁴

« 'הנון והגימל והדלת': (...) לעמתו כלומר כמהו במין ובצורה (...)»²⁵

« 'נגד': (...) שתהיה לפניו ולעומתו תמיד לשרתו (...) הלמ"ד כלמ"ד לעומת.²⁶

« 'נגד': *what is conspicuous or in front, or in front of, in sight of, opposite to*²⁷.

« 'נגד': שלא בהסכמה לדעה האחרת, שלא בכיוון הזרם וכדומה.²⁸

אעיר כי ההגדרות המילוניות הובאו בסדר כרונולוגי, החל מהמאה העשירית לערך ועד לימינו אנו. כצפוי, המשמעות האחרונה היא זו המתאימה ביותר למשמעות האינטואיטיבית של דוברי השפה כיום, אך מכל מקום, היא אינה רחוקה מההגדרות האחרות. בכל ההגדרות המילה 'נגד' מגדירה סוג של יחס בין שני חלקים, בין אם זהו

22 באשר למיקום הסוגיה, סמט מתייחס להקשר הרחב בפרק, שיוצר זיקה בין כבוד הבריות לכבוד תלמידי חכמים (הערה 4 לעיל, עמ' 71).

23 המלבי"ם מפרש פסוק זה יחד עם הפסוק העוקב: 'סוס מוכן ליום מלחמה ולה' התשועה' ומסביר שגם אם האדם מכין תכסיסי מלחמה, ה' הוא זה שמחליט מה יעלה בגורלו (מלבי"ם, משלי כא 30-31, ד"ה 'אין חכמה').

24 כמובן, ישנן עוד פרשנויות רבות, אך בחרתי להביא את אלה הרלוונטיות לפסוק.

25 'הנון והגימל והדלת', ספר השורשים לר' יונה אבן ג'נאח.

26 'נגד', ספר השורשים לרד"ק.

27 'נגד', מילון BDB.

28 'נגד', מילון האקדמיה ללשון העברית על יסוד 'מילון ההווה'.

יחס של שוויון ובין אם זהו יחס של אי הסכמה. אם כך, ברורה הבנת הסוגיה את הפסוק כקביעה ששום שכל או כבוד אנושי אינם יכולים להשתוות לכבוד ה' או לדחות את המצוות.

אך אולי אפשר לשנות את סדר המילים בפסוק ולקרוא אותו כך: החוכמה, התבונה והעצה אינן (ניצבות) לנגד ה'. השכל האנושי אינו מנסה או מסוגל לעמוד לנגד ה'. זו אינה הוראה אלא תיאור מצב: כבוד הבריות וכבוד ה' אינם נמצאים באותה המשוואה, ולכן הפסוק הזה כלל אינו רלוונטי בהקשרים שבהם הוא מופיע בסוגיה.

קריאה זו מסתדרת גם לאור הנוכחות המשמעותית של המוות בסוגיה. שלושה מתוך חמשת המקרים כרוכים במוות: הכבוד שדוחה את רוב המצוות המובאות בסוגיה הוא כבוד המת וכבוד האָבל. במוות גם המחשבה הולכת. למת אין חוכמה, עצה או תבונה, והוא אינו נמצא כלל במרחב ההשוואתי שעומד לנגד ה'. נוכחות המוות מעבירה את הדיון למרחבים אחרים שבהם פועלים חוקים אחרים מאלה ששולטים בחיים. מלבד הברייתא שאינה דנה במקרה ספציפי (מקרה ג' לעיל), המקרה היחיד שאינו כרוך במוות הוא דחיית מצוות 'השבת אבדה' משום כבוד הבריות. מקרה זה חריג בעוד מובן, שכן הוא היחיד שבו מושא הכבוד הוא אותו אדם שמבטל את המצווה. אי אפשר להתעלם מחריגות זו, אך אולי ניתן להתייחס אליה כיוצאת מן הכלל המעידה הכלל: ברובם המוחלט של המקרים בסוגיה שבהם כבוד הבריות דוחה מצוות, ישנו ממד של יציאת האדם מעצמו ומהמרחב הרגיל והטבעי שלו.

סיכום

לסיכום, בחלק הראשון שבו נערכה קריאה צמודה בסוגיה, ראינו את ערעור ניסיונות הגמרא לקבוע שכבוד הבריות אינו דוחה מצוות. בחלק השני, שעסק בקשר בין התוכן למבנה, הוצעה קריאה שחושפת מסר הפוך מזה שעולה מהתוכן לבדו: על אף שמבחינה תוכנית המסקנה שהסוגיה חותמת בה היא שמצוות אינן נדחות משום כבוד הבריות, העיון המדוקדק בתוכן יחד עם המבנה מגלה מסר הפוך. לבסוף, בחלק השלישי הוצעה קריאה לשונית אלטרנטיבית בפסוק ממשלי, שמאפשרת לראות כיצד חלקי הסוגיה נשזרים זה בזה ויוצרים שלם הגדול מסך חלקיו.